

TOVAR-MODDIY ZAXIRALARNI TAHLIL QILISH VA TEKSHIRISH METODOLOGIYASINI TAKOMILLASHTIRISH YO'NALISHLARI

Axunov Xusan Shunkorovich

BMA, "Buxgalteriya hisobi va audit" kafedrası

Annotatsiya: Maqolada korxonada faoliyatidagi tovar-moddiy zaxiralarning ahamiyati va roli muhokama qilinadi. Tijorat korxonalarida tovar-moddiy zaxiralarni tahlil qilish va tekshirish usullarini ishlab chiqish, auditorlik faoliyatida yuqori sifatli tahliliy asoslash va ularni amalga oshirish bo'yicha boshqaruv qarorlarini ob'ektiv baholash imkonini beradigan nazariy qoidalar va amaliy tavsiyalar taklif etiladi.

Kalit so'zlar: audit, nazorat, metodologiya, inventarizatsiya.

Eng so'nggi tadqiqotlar va nashrlarni tahlil qilish. Iqtisodiy tahlil va tovar-moddiy zaxiralar auditi nazariyasi va amaliyotini rivojlantirishga quyidagi olimlar katta hissa qo'shdilar: M. I. Bakanov, V. I. Barilenko, D. A. Endovitskiy, O. V. Efimova, V. V. Kovalev, N. P. Lyubushin, G. V. Savitskaya, V. A. T. Kach, V. A. T. , shuningdek, xorijiy iqtisodchilar: X. Anderson, G. Xarman va boshqalar.

Shuni ta'kidlash kerakki, ko'plab mutaxassislar ushbu mavzu bilan shug'ullanishgan, ammo tovar-moddiy zaxiralarni tahlil qilish va tekshirish metodologiyasi etarlicha o'rganilmagan, ya'ni. Darhaqiqat, tovar-moddiy zaxiralar auditida analitik protseduralarni qo'llash nazariyasi, metodologiyasi va amaliyoti bo'yicha kompleks ishlanmalar mavjud emas.

Maqolaning maqsadi. Maqolaning maqsadi - inventarizatsiya auditining nazariy jihatlarini ko'rib chiqish, mahalliy va xorijiy tajribani hisobga olgan holda metodologiyani yanada rivojlantirish zarurligini asoslash.

Asosiy natijalar va tadqiqotlar. Sanoat zahiralarini ishlab chiqarish jarayonida mehnat ob'ekti sifatida foydalaniladigan ishlab chiqarishning turli moddiy elementlaridir. Ular har bir ishlab chiqarish tsiklida to'liq iste'mol qilinadi va o'z qiymatini ishlab chiqarilgan mahsulot tannarxiga to'liq o'tkazadi. [9] Materiallarni hisobga olishni to'g'ri tashkil etish uchun ularni tasniflash, baholash va hisobga olish birligini tanlash muhim ahamiyatga ega.

Tovar-moddiy zaxiralar quyidagilarga ko'ra guruhlariga bo'linadi: - ishlab chiqarish jarayonida funktsional **roli va maqsadi**;

texnik xususiyatlar (navbat, o'lcham, marka, profil va boshqa xususiyatlar).

Tovar-moddiy zaxiralar (MPI) ishlab chiqarish jarayonining muhim qismini egallaydi, chunki ishlab chiqarish jarayonida ularning tannarxi tayyor mahsulotga o'tkaziladi, ishlab chiqarish mahsuloti tannarxidagi ulushi katta qismini egallaydi. Tovar-moddiy zaxiralar - bu har bir aniq ishlab chiqarish tsiklida tashkilot tomonidan

joriy operatsiyalarga qo'yilgan aylanma mablag'lar. "Barqaror ishlab chiqarish uchun ishlab chiqarish ehtiyojlarini to'liq qondirish uchun etarli miqdorda xom ashyo va materiallar bo'lishi kerak" [5].

Shunday qilib, tovar-moddiy zaxiralar to'liq iste'mol qilinadigan va o'z qiymatini to'liq tayyor mahsulotga o'tkazadigan mehnat ob'ektlari hisoblanadi. Ular tijorat tashkilotining xarajatlari tarkibida eng katta ulushni egallaydi, ularni hisobga olish va baholash moliyaviy natijaga ta'sir qiladi. Inventarizatsiyani tekshirish samaradorligini oshirish analitik protseduralardan foydalanmasdan mumkin emas.

Tovar-moddiy zaxiralarni tahlil qilish va tekshirish usullarini ishlab chiqish quyidagilarni o'z ichiga oladi:

□ uslubiy yondashuvlarni nazariy va doimiy takomillashtirish, boshqaruv qarorlarini amalga oshirishda asoslash va baholash sifatini oshirishga yordam beruvchi tahlil usullarini ishlab chiqish va takomillashtirish;

□ xalqaro audit amaliyotini hisobga olgan holda inventarizatsiya auditining tipik xatolarining klassifikatori, ichki standartini ishlab chiqish. Tashkilotning inventar aktivlari bilan audit operatsiyalarining ahamiyati katta. Buxgalteriya hisobiga qo'shimcha ravishda, inventarizatsiya ob'ektlari to'g'risidagi ma'lumotlarning manbai birlamchi hujjatlardir: kirim buyurtmalari, da'volar va boshqalar. Tovar-moddiy boyliklarni qabul qilish va iste'mol qilish bo'yicha birlamchi hujjatlar moddiy hisobni tashkil etishda muhim o'rin tutadi, chunki ular uning asosi hisoblanadi. To'g'ridan-to'g'ri dastlabki hujjatlarga asoslanib, moddiy resurslarning harakatlanishi, saqlanishi va undan keyingi foydalanish ustidan dastlabki, joriy va ketma-ket nazorat amalga oshiriladi. Tovar-moddiy zaxiralarning harakati bo'yicha birlamchi hujjatlar puxta tuzilgan bo'lishi kerak va ularda operatsiyalarni amalga oshirgan shaxslarning imzolari va tegishli buxgalteriya ob'ektlarining kodlari bo'lishi kerak. Moddiy resurslar harakatini ro'yxatga olish qoidalariga rioya etilishini nazorat qilish korxonaning bosh hisobchisi va tegishli bo'linmalari rahbarlari zimmasiga yuklanadi. Auditorlik tekshiruvini boshlashda auditor moddiy boyliklarni qabul qilish, hisobga olish, saqlash va berish tartibiga oid barcha me'yoriy hujjatlarni, xususan, materiallar, idishlar, kam qimmatli va eskiriladigan buyumlarni hisobga olish qoidalarini, vakolatlarni berish tartibini o'rganishi kerak. inventarizatsiya buyumlari bo'yicha advokat va boshqalar.

Auditning asosiy maqsadi ma'lumotlarning ishonchliligini olishdan iborat:

mavjud moddiy boyliklarning mavjudligi, harakati va bahosi to'g'risida;

qimmatbaho buyumlarning saqlanishi va ularni ishlab chiqarish iste'moli uchun belgilangan me'yorlarga muvofiqligini ta'minlash to'g'risida;

ishlab chiqarishga sarflangan moddiy boyliklar tannarxini kalkulyatsiya ob'ektlari o'rtasida taqsimlash to'g'risida.

Tijorat korxonasi tovar-moddiy zaxiralarni oqilona boshqarish tahlil va audit protseduralari majmuasini tashkil etuvchi samarali mexanizm mavjud

bo'lgandagina mumkin. Auditdagi iqtisodiy tahlil boshqaruv qarorlarini qabul qilish uchun asos bo'lib, tijorat tashkilotining moliyaviy natijalarini oshirish maqsadida faoliyatini takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishni ta'minlaydi. Auditda analitik protseduralardan foydalangan holda moliyaviy hisobotlarning ishonchligi baholanadi, tashkilotning moliyaviy holati tekshiriladi va biznes samaradorligi baholanadi. Shunday qilib, iqtisodiy rivojlanish sharoitida buxgalteriya (moliyaviy) hisobotlarining ishonchligini isbotlash va tijorat tashkilotlarining nazorat tizimini baholash uchun iqtisodiy tahlilning ham, tovar-moddiy zaxiralari auditining ham dolzarbligi ortadi. Zamonaviy sharoitda inventarizatsiyani boshqarish masalalarini hal qilishga yordam beradigan ko'plab tahlil usullari ishlab chiqilgan. Iqtisodiy tahlilning ishlab chiqilgan usullari mutlaq va nisbiy ko'rsatkichlardan foydalanish, taqqoslash usullari, guruhlash, indeks usulidan foydalanish, balans usuli va boshqalarni o'z ichiga oladi. Tovar-moddiy boyliklarni tahlil qilishning taklif etilayotgan an'anaviy usullari mavjudligiga qaramay, ular takomillashtirish va jiddiyligini talab qiladi. zamonaviy talablarga javob beradigan va xalqaro tajribani hisobga olgan holda auditorlik faoliyatida iqtisodiy tahlil o'tkazishning ilmiy-tadqiqot, ishlab chiqish usullari.

Xalqaro buxgalteriya hisobi amaliyotiga o'tish munosabati bilan auditorlik kompaniyalari allaqachon o'zgarishlarga va tovar-moddiy zaxiralarga oid 5 ta yangi ichki standartlarni ishlab chiqishga tayyorlanmoqda. Shu sababli ushbu ilmiy sohada mavjud nazariy va uslubiy asoslarni ishlab chiqish, shuningdek, tovar-moddiy boyliklarni tahlil qilish va tekshirishning sifat jihatidan yangi zamonaviy usullarini ishlab chiqish talab etiladi. Ushbu holatlar tijorat tashkilotlarida tovar-moddiy zaxiralarni tahlil qilish va tekshirish usullarini ishlab chiqishga bag'ishlangan tadqiqotlarni kengaytirish zarurligini belgilaydi.

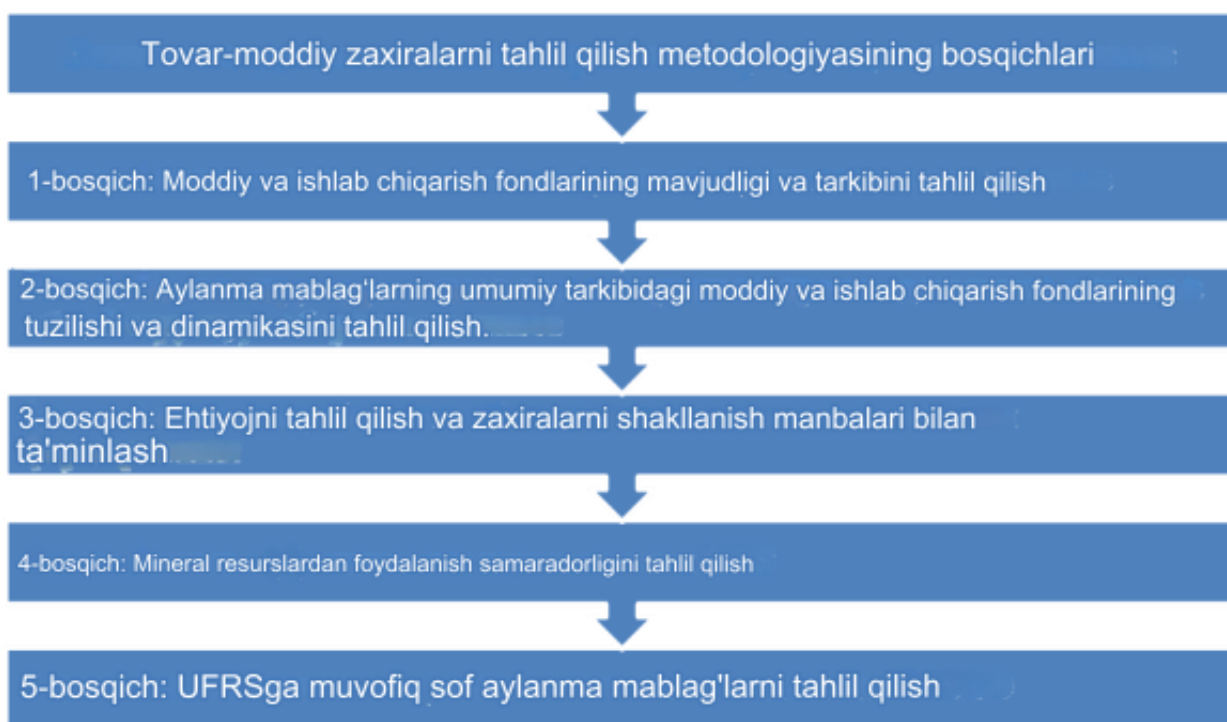
Inventarizatsiyani boshqarishning analitik mexanizmini takomillashtirish murakkab jarayonni o'z ichiga oladi, uning barcha elementlari o'zaro bog'liq bo'lishi kerak. Tovar-moddiy zaxiralarni oqilona boshqarish, ularni baholash va tahlil qilishning samarali mexanizmi mavjud bo'lgandagina ruxsat etiladi. Shu munosabat bilan tovar-moddiy zaxiralarni tahlil qilishning zamon talablariga javob beradigan va xalqaro buxgalteriya hisobi amaliyotiga o'tish, rahbariyatning tovar-moddiy zaxiralari holati to'g'risidagi ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojini qondirish, ulardan foydalanish samaradorligini oshirish va h.k.larning yangi usullarini ishlab chiqish zarur. , tovar-moddiy zaxiralari zahirasi tahlili mahalliy va xorijiy amaliyotda yetarlicha to'liq ishlab chiqilgan ilmiy yo'nalish bo'lib, auditorlar tomonidan qo'llaniladigan asosiy protseduralardan biridir.

Turli mualliflar tomonidan yoritilgan inventarizatsiyani tahlil qilishning o'rganilgan usullariga asoslanib, maqola besh bosqichni o'z ichiga olgan inventarizatsiyani tahlil qilish metodologiyasini taklif qiladi. Birinchi bosqichda tashkilotning moddiy resurslari dinamikasi va tuzilishini tahlil qilish amalga oshiriladi.

Ikkinchi bosqichda korxonaning xomashyo va materiallar bilan ta'minlanganlik darajasi aniqlanadi. Buning uchun sotib olingan materiallarning haqiqiy miqdori rejalashtirilgan talab bilan taqqoslanadi. Shuningdek, ushbu bosqichda etkazib berish shartnomalarining bajarilishi tekshiriladi. Belgilangan ko'rsatkichlar asosida moddiy resurslardan foydalanish samaradorligi baholanadi.

Tahlilning uchinchi bosqichida moddiy xarajatlarni kamaytirish hisobiga ishlab chiqarish xarajatlarini kamaytirish uchun zaxiralar aniqlanadi. To'rtinchi bosqich tovar-moddiy boyliklardan foydalanish samaradorligini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Beshinchi bosqich - UFRSga muvofiq sof aylanma mablag'larni tahlil qilish.

Tijorat tashkilotlarida tovar-moddiy zaxiralarni tahlil qilish metodikasi 1-rasmda keltirilgan.

Birinchi bosqich zahiralarning mavjudligi va tarkibini tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Bu bosqichdan kelib chiqadiki, tahlil tovar-moddiy zaxiralar, tugallanmagan ishlab chiqarishlar, tovarlar, xom ashyo va materiallar, tayyor mahsulotlar holatini, ularning korxonalar ehtiyojlariga muvofiqligini baholashni ta'minlaydigan kerakli miqdordagi ma'lumotlarni olish uchun amalga oshiriladi. bozor yoki ishlab chiqarish va qo'shimcha zahiralarni aniqlash.

Taklif etilayotgan metodologiyaning ikkinchi bosqichida tovar-moddiy zaxiralar harakatining dinamikasi va ularning aylanma mablag'lar tarkibidagi tarkibi tahlil qilinadi. O'rganilgan adabiyotlarga asoslanib, umumiy qabul qilingan fikr shundan iboratki, aylanma mablag'lar tarkibida tovar-moddiy zaxiralar va QQS ulushi 50-65%, debitorlik qarzlari ulushi - 25-40%, ulush. qisqa muddatli moliyaviy investitsiyalar va pul mablag'lari - 10%. Tovar-moddiy zaxiralar dinamikasining harakatini tahlil qilish

bizga boshqaruv xodimlari e'tiborini qaratishlari kerak bo'lgan tovar-moddiy zaxiralar guruhlarini aniq aniqlash imkonini beradi. Tashkilotdagi materiallarning amaldagi ahamiyati ko'pincha ularni sotib olish (xarid qilish) qiymati bilan belgilanadi. Tovar-moddiy boyliklarning tannarxi qancha yuqori bo'lsa, ular korxonaga uchun shunchalik ahamiyatlidir.

Uchinchi bosqichda zaxiralarni shakllantirish manbalarining mavjudligi va xavfsizligini tahlil qilishni ko'rib chiqish taklif etiladi. Tovar-moddiy zaxiralar tannarxi va ularni shakllantirishning o'z va qarz manbalari qiymatlarining nisbati korxonaning moliyaviy holatining barqarorligi omilidir. Moddiy resurslarga bo'lgan ehtiyoj ularning asosiy ishlab chiqarish, yordamchi va xizmat ko'rsatish ishlab chiqarishlari va ob'ektlari, shuningdek, tovar-moddiy zaxiralarni hisobdan chiqarish turlari bo'yicha aniqlanadi. Moddiy resurslarga bo'lgan ehtiyojni aniqlash ulardan ishlab chiqarishda foydalanish tahlilini o'z ichiga oladi va moddiy resurslardan haqiqiy foydali foydalanishni hisobot yoki oldingi davrlarda rejalashtirilgan yoki haqiqiy foydalanish bilan taqqoslash yo'li bilan aniqlanadi. Moddiy resurslar xarajatlarini stavkalash va ularni tahlil qilish moddiy xarajatlarni, mos ravishda ba'zi mahsulotlarning tannarxini kamaytirish uchun zaxiralarni aniqlashga qaratilgan va tashkilot tomonidan ishlab chiqarilgan tayyor mahsulotlarning alohida turlari bo'yicha amalga oshiriladi. Shuni ham ta'kidlash kerakki, tovar-moddiy zaxiralarni shakllanish manbalari bilan ta'minlash darajasi tashkilotning joriy likvidligi (likvidligi emas) uchun sabab bo'ladi. D. A. Endovitskiyning so'zlariga ko'ra, "tarmoqning o'ziga xos xususiyatlariga va xom ashyo bozorlaridagi ta'minotga qarab, tashkilot tovar-moddiy zaxiralarning likvidligiga nisbatan ko'proq yoki kamroq qat'iy talablarni qo'yishi mumkin, ammo likvidlik koeffitsienti to'g'ridan-to'g'ri 100% dan ortiq bo'lganlar uchun. xo'jalik faoliyati samaradorligini pasaytirish» [4]

Tovar-moddiy zaxiralarni tahlil qilish metodologiyasining to'rtinchi bosqichida biz tovar-moddiy zaxiralardan foydalanish samaradorligini tahlil qilamiz. Moddiy resurslardan foydalanish samaradorligini baholash uchun umumiy va maxsus ko'rsatkichlardan foydalanish maqsadga muvofiqdir. Shunday qilib, umumiy ko'rsatkichlar tovar-moddiy zaxiralardan foydalanish samaradorligi darajasini ko'rsatadi va shaxsiy ko'rsatkichlar moddiy resurslarning alohida elementlarini (yoqilg'i, moylash materiallari, energiya, qurilish materiallari va boshqalar) iste'mol qilish samaradorligi haqida tasavvur beradi.

Tahlil natijalarini baholash jarayonida tovar-moddiy zaxiralar tarkibiy qismlarining dinamikasini daromadlar dinamikasi bilan taqqoslash kerak. Daromadlarning o'sish sur'atlariga nisbatan inventarlarning o'sish sur'atida sezilarli og'ish mavjud bo'lgan hollarda vaziyatni salbiy tavsiflash mumkin. Agar tovar-moddiy zaxiralar daromaddan yuqori sur'atlarda ko'paysa, bu ularning haddan tashqari to'planishi, mahsulotlarning moddiy zichligi oshishi, xom ashyo narxining oshishi va

umuman, ta'minot xizmatining samarasiz ishlashining belgisi bo'lishi mumkin. Tugallanmagan ishlab chiqarish xarajatlarining oshishi ishlab chiqarishdagi muammolarni ko'rsatadi. Tayyor mahsulotlarning o'sishi mahsulotlarning raqobatbardoshligining pasayishi belgisi bo'lib, bu mahsulot, ish va xizmatlarni sotishdan tushadigan daromadning pasayishiga olib kelishi mumkin. Beshinchi bosqich UFRS talablariga muvofiq sof aylanma mablag'larni tahlil qilishni o'z ichiga oladi. Xalqaro standartlarga (IFRS) muvofiq tuzilgan tashkilotning moliyaviy (buxgalteriya) hisobotlari ma'lumotlariga asoslanib, sof aylanma mablag'larni tahlil qilishdan maqsad sof aylanma mablag'larning ortiqcha yoki etishmasligini aniqlash va tovar-moddiy boyliklarning sof aylanma bilan qoplanishi nisbatini hisoblashdir. xo'jalik yurituvchi sub'ektlar faoliyati to'g'risida umuman olganda yuqori sifatli ma'lumotlarni yaratish uchun kapital. Auditni o'tkazishda, qoida tariqasida, tashkilotlarning buxgalteriya hisoblarida bir qator xatolar aniqlanadi. Tovar-moddiy zaxiralarni hisobga olishda yo'l qo'yilgan xatolar tayyor mahsulot tannarxining noto'g'ri shakllanishiga, moliyaviy natijaning va soliqqa tortiladigan foydaning buzilishiga olib keladi.

Bunday qoidabuzarliklar muhim bo'lishi mumkin va auditor bayonotlarning ishonchliligi to'g'risida o'z fikrini qoniqarli tarzda bildirmasligiga olib kelishi mumkin. Tekshirish jarayonida quyidagilar aniqlanadi:

- tovar-moddiy zaxiralar mavjudligi (inventarizatsiya o'tkazish yo'li bilan);
- buxgalteriya hisoblarida aks ettirilgan tovar-moddiy zaxiralar bilan xo'jalik hayotining barcha faktlari (hujjatli tekshirish);
- tijorat tashkiloti tovar-moddiy boyliklarning egasi (egasi) hisoblanadimi, ularga mulkiy huquqlar mavjudmi, qarz sifatida aks ettirilgan summalar majburiyat hisoblanadimi (tekshirishning huquqiy tomoni);
- tovar-moddiy zaxiralarni baholash to'g'ri o'tkazilganmi va h.k. tovar-moddiy zaxiralarni, me'yoriy hujjatlarni, buxgalteriya hisobi siyosati to'g'risidagi buyruqlarni, yetkazib berish shartnomalarini, moddiy javobgar shaxslar bilan tuzilgan shartnomalarni, tovar-moddiy zaxiralarni hisobga olish, saqlash va chiqarish bo'yicha birlamchi buxgalteriya hujjatlarini, analitik va sintetik hisob registrlarini tekshirishda, moliyaviy hisobotlar, bosh kitob va boshqalar.

Tovar-moddiy zaxiralarni hisobga olish bilan bog'liq iqtisodiy hayot faktlari yuqori xavfli operatsiyalar sifatida tasniflanishi kerak, shuning uchun auditning sifati to'g'ri ishlab chiqilgan ichki standartlar va tanlangan tahlil metodologiyasiga bog'liq. Ichki audit tashkiloti standartini ishlab chiqishning asosiy talablaridan biri uning asosini audit o'tkazish usullari, usullari va usullarining butun tizimini qamrab oluvchi asosiy tamoyillar va uslubiy yondashuvlar asosida qurishdir. Xulosa Shunday qilib, tovar-moddiy zaxiralarni tahlil qilish va tekshirishda ushbu aktivning xarakterli xususiyatlarini hisobga olish kerak degan xulosaga kelishimiz mumkin. Tovar-moddiy

zaxiralarning xususiyatlarini o'rganish ular orasidagi asosiy o'xshashlik va farqlarni aniqlash va tahlilchilar va auditorlar o'rtasidagi o'zaro hamkorlik imkoniyatlarini aniqlash imkonini beradi.

Taklif etilayotgan va ko'rib chiqilgan tovar-moddiy zaxiralarni tahlil qilish metodikasi har bir korxonaga ichki ishlab chiqarish zahiralarini aniqlash va ularni amalga oshirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqish asosida xo'jalik faoliyati samaradorligini oshirish imkonini beradi. Iqtisodiy faoliyat samaradorligini oshirishning asosiy zaxirasi likvid bo'lmagan zaxiralar hajmini kamaytirishdir.

Adabiyot:

1 Barilenko V.I. Iqtisodiy faoliyat tahlili: darslik. nafaqa. - M.: Omega-L, 2009. - P. 159

2. Berdnikova T. B. Korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tahlil qilish va diagnostika qilish: darslik. nafaqa. - M.: INFRA-M, 2007. - P. 144 91

3. Grishchenko O. V. Korxonaning moliyaviy-xo'jalik faoliyatini tahlil qilish va diagnostika qilish: Darslik. URL: <http://www.aup.ru/books/m67/> (kirish sanasi 06/04/2013). Endovitskiy D.A. Tashkilot aktivlarining iqtisodiy tahlili: darslik. - M.: Eksmo, 2009. - P. 511.

4. Kogdenko V. G. Tijorat tashkilotini boshqarish tizimida iqtisodiy tahlil metodologiyasi va texnikasi: monografiya. - M.: Birlik-Dana, 2008. - S. 103–104.

5. Savitskaya G.V. Korxonaning iqtisodiy faoliyatini tahlil qilish: darslik.-M.: INFRA-M, 2008. - P. 207

6. Semenixin V.V. Buxgalteriya hisobi va soliq hisobi [Elektron resurs]// GrossMedia, ROSBUKH, 2010. "ConsultantPlus" ma'lumot huquqiy tizimidan foydalanish

7. http://studme.org/1920042126102/buhgalterskiy_uchet_i_audit/audit_operatsiy_materiali/ruudit_operatsiy_materiali/ 52097-uchet-materialno-proizvodstvennyh-zapasov